

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної педагогіки та спеціальної психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

Психологічні механізми взаємодії учнівських груп з порушенням зору із
класним керівником

Виконала студентка групи СО-4
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Ротко Іляна Владиславівна
Керівник: Панов М. С.
Рецензент: Застело А. О.
Нормоконтроль _____ Юлія КЛЮЧКОВА

Запоріжжя
2021 р.

РЕФЕРАТ

Бакалаврська робота: 102 с., 12 рис., 13 табл., 6 додатків, 67 джерел.

Об'єкт дослідження – психологічні механізми взаємодії.

Предмет дослідження – психологічні механізми взаємодії учнівських груп з порушенням зору із класним керівником.

Мета дослідження – теоретично вивчити і емпірично виявити актуальний стан взаємодії учнівських груп з порушенням зору із класним керівником і встановити її психологічні механізми.

Методи дослідження.

– теоретичні – теоретико-методологічний аналіз наукових джерел, узагальнення отриманих даних, їх систематизація, класифікація, узагальнення, моделювання та висновування;

– емпіричні: тестовий метод, опитування, психодіагностичний метод, ;

– статистичні: описові статистики, критерій t-Стюдента, факторний аналіз.

Останніми часами відбуваються суттєві зміни в сфері освіти, що зумовлюють зміни внутрішньої і зовнішньої взаємодії її підсистем. Пріоритети освіти визначаються, насамперед, широким суспільним запитом на самостійне здобуття знань учнями, на інтерактивну форму навчання, на освоєння ними нових дистанційних форм навчання тощо. Однак, такі форми організації навчально-виховного процесу не сприяють ефективній взаємодії педагога і учня, що ускладнює реалізацію особистісно-орієнтованого підходу у навчанні і вихованні. Разом із тим, завдання педагогічної системи полягає не лише у набутті знань і розвитку учнів з порушенням зору, але і в набутті навичок здійснення різнорівневої комунікації, як основи, оскільки суспільне життя людини це, в першу чергу, такі зв'язки і взаємовідносини (інтеракції), в яких людина постійно перебуває.

**УЧНІВСЬКІ ГРУПИ, ПОРУШЕННЯ ЗОРУ, КЛАСНИЙ КЕРІВНИК,
ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ.**

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасному суспільстві, ідеї технологізації і інформатизації поширюються в усі сфери життєдіяльності, тим самим витісняючи міжособистісну взаємодію і живе спілкування. Безумовно, інформаційний прогрес має свої переваги, проте його розвиток викликає глобальні комунікаційні проблеми, які зачіпають і сферу освіти.

Останніми часами відбуваються суттєві зміни в сфері освіти, що зумовлюють зміни внутрішньої і зовнішньої взаємодії її підсистем. Пріоритети освіти визначаються, насамперед, широким суспільним запитом на самостійне здобуття знань учнями, на інтерактивну форму навчання, на освоєння ними нових дистанційних форм навчання тощо. Однак, такі форми організації навчально-виховного процесу не сприяють ефективній взаємодії педагога і учня, що ускладнює реалізацію особистісно-орієнтованого підходу у навчанні і вихованні. Разом із тим, завдання педагогічної системи полягає не лише у набутті знань і розвитку учнів з порушенням зору, але і в набутті навичок здійснення різнорівневої комунікації, як основи, оскільки суспільне життя людини це, в першу чергу, такі зв'язки і взаємовідносини (інтерації), в яких людина постійно перебуває. Всі аспекти життєдіяльності людини пронизані комунікацією, яка спряє ефективності особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Механізми взаємодії більш ефективно формуються за умови реальної взаємодії з учителями-предметниками та класними керівниками в закладі загальної середньої освіти з інклюзивними класами. Тож виходить, що ефективна взаємодія у системах «учень-учень»; «учень-класний керівник»; «учень – вчитель-предметник»; «учень – актив класу – вчитель» є необхідним компонентом успішного розвитку особистості.

Теоретико-методологічні основи проблематики взаємодії класних керівників з учнівськими групами закладено в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема: проблема взаємодії в учнівських групах завжди

цікавила як педагогів так і психологів. Серед класиків слід згадати Л. Виготського, Л. Божович, Т. Драгунову, Д. Ельконіна, М. Кле, І. Кона, Г. Крайг, М. Лісіну, А. Мудрика, Д. Фельдштейна. Серед сучасних дослідників необхідно відмітити Л. Велитченка, І. Дмитрієву, Т. Галич, Є. Клопоту, Л. Клочек, В. Кобильченко, Е. Помиткіна, К. Седих, Є. Синьову, С. Федоренко, Т. Яцупу. Зокрема, О. Паламар розглядає особливості соціальної взаємодії підлітків з порушенням зору, Є. Клопота визначає психологічні особливості впливу сім'ї на процес інтеграції підлітків з порушенням зору, В. Кобильченко розкриває особливості особистісної сфери підлітків в умовах зорового дефекту, І. Дмитрієва акцентує увагу на взаємодії фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання, С. Федоренко окреслює особливості взаємодії молодших підлітків з порушенням зору у малих групах, К. Седих, яка вивчала психологію взаємодії систем «школа» і «сім'я». Т. Галич детально аналізує особливості взаємодії класного керівника з батьками учнів. Л. Клочек зосереджує увагу на питаннях соціальної справедливості у педагогічній взаємодії.

Аналізуючи теоретичні джерела, можемо підсумувати, що попри наявність достатньої кількості наукових пошуків стосовно сутності взаємодії в системі «вчитель-учень з порушенням зору», дана проблема залишається актуальною і потребує вирішення, що обумовлено протиріччями:

– між запитамі сучасного суспільства до організації якісного нового, адаптивного та гнучкого рівня змісту шкільної освіти і застарілими моделями педагогічної взаємодії, що не можуть повною мірою розкрити потенціал учнів з порушенням зору;

– між наявними результатами психологічних досліджень сутності взаємодії учасників освітнього процесу та відсутністю опису механізмів і закономірностей такого роду взаємодії;

– між запитамі сучасної психологічної і педагогічної науки щодо побудови ефективного освітнього середовища та відсутністю чітко означених

моделей ефективної взаємодії в межах спілкування учнів з порушенням зору із класними керівниками.

Означені протиріччя та відсутність цілісного викладу специфіки взаємодії учнівських колективів з порушенням зору із класним керівником в умовах сучасного суспільства і зумовлюють актуальність даної роботи – «Психологічні механізми взаємодії учнівських груп з порушенням зору із класним керівником».

Об'єкт дослідження – психологічні механізми взаємодії.

Предмет дослідження – психологічні механізми взаємодії учнівських груп з порушенням зору із класним керівником.

Мета дослідження – теоретично вивчити і емпірично виявити актуальний стан взаємодії учнівських груп з порушенням зору із класним керівником і встановити її психологічні механізми.

Відповідно до поставленої мети дослідження визначено такі завдання:

1. Вивчити феномен психологічних механізмів взаємодії.
2. Виокремити критерії та показники особливостей взаємодії учнівських груп з порушенням зору із класним керівником.
3. Встановити механізми та тенденції взаємодії у системі стосунків «учнівська група з порушенням зору-«класний керівник».

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: положення про положення суть і закономірності розвитку особистості як продукту і суб'єкта суспільних відносин (Г. Костюк, С. Максименко, С. Рубінштейн); загальнонаукові положення теорії систем (Л. Берталанфі, К. Грей, Н. Луманн); положення про системний характер психіки та її розвиток у діяльності особистості (Б. Ананьєв, А. Брушлинський, Л. Бурлачук, Л. Виготський, О. Леонт'єв, Б. Ломов, К. Платонов); специфічні характеристики процесу соціальної взаємодії (Г. Андрєєва, Л. Орбан-Лембрик, Л. Калмикова, Б. Паригін, Я. Щепанський); типові форми міжособистісної взаємодії вчителя та учнів з порушенням зору (О. Гаяш, М. Захарченко, Є. Клопота, О. Паламар, І. Сасіна, Г. Серпутько, Є. Синьова, С. Федоренко).

Методи дослідження. Для реалізації мети, вирішення поставлених задач, використано такі методи дослідження: *теоретичні* – теоретико-методологічний аналіз наукових джерел, узагальнення отриманих у результаті аналізу даних, їх систематизація, класифікація, узагальнення, моделювання та висновування; *емпіричні*: тестовий метод (для визначення психологічних особливостей класних керівників; для визначення рівня психологічного клімату в учнівських групах), опитування (як додатковий метод при просторовій соціометрії), психодіагностичний метод, який охоплює конкретні методики, а саме: методику діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, методику «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації» за К. Томасом, адаптовану Н. Гришиною; методику Ш. Шварца з вивчення ціннісних орієнтацій; методику оцінки соціально-психологічного клімату в колективі Р. Шакурова; модифіковане RAP-інтерв'ю Л. Люборські (для визначення типу і моделі взаємодії класних керівників), соціометричний метод (метод «Просторова соціометрія» (адаптований варіант «Дошка сімейного поля» за К. Людевігом) – для визначення типу взаємодії у класних колективах), *статистичні*: описові статистики, критерій *t*-Стьюдента, факторний аналіз).

Вибірку для емпіричного дослідження системи «класних керівників» складала 11 учителів Комунального закладу «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Орієнтир» Запорізької обласної ради – 40% з якої становили класні керівники початкової школи і 60% – середньої школи.

Іншою досліджуваною підсистемою є учнівські групи з порушенням зору. Відповідно до обраних класних керівників досліджені були й учнівські групи, в яких вони є керівниками. Взято 10 учнівських класів, – 4 – з початкової школи (3–4 класи), і 7 груп – учнівські класи середньої школи – 5–7 класи. Загальна кількість досліджуваних учнів складає 125 учнів. Детальний віковий та статевий склад вибірки описано у тексті роботи.

Практичне значення роботи полягає у тому, що: розроблено й апробовано комплекс методик для діагностики механізмів взаємодії

учнівських груп з порушенням зору із класним керівником, що можуть бути використані у діяльності практичних психологів закладів освіти та суттєво покращити процес психологічного супроводу навчально-виховного процесу. Результати проведеного дослідження можуть бути використані класними керівниками у практиці педагогічної взаємодії, що сприятиме оптимальній організації роботи в закладах загальної середньої освіти з інклюзивними класами, а також в роботі практичних психологів, соціальних педагогів та інших спеціалістів з підготовки та підвищення кваліфікації працівників освіти.

Структура та обсяг бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 102 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 72 сторінках. Робота містить 13 таблиць, 12 рисунків.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження механізмів та закономірностей взаємодії в системі «класний керівник-учнівський колектив з порушенням зору» дає підстави зробити такі висновки:

1. За результатами теоретичного аналізу проблеми нами виявлено, що важливість взаємодії в освітній діяльності обумовлена її комунікативною природою та вагомістю взаємодії учня з порушенням зору як з окремим вчителем (взаємодія у вузькому розумінні), так і зі знаннями, культурним досвідом, тощо (взаємодія у широкому розумінні). Взаємодія у педагогічній діяльності виступає як спосіб організації взаємостосунків вихователя і дітей, які забезпечують успішність навчання і виховання, засіб вирішення учбових задач, як соціально-психологічне забезпечення виховного процесу. Навчальна взаємодія є двохсторонньою суб'єкт-суб'єктною взаємодією учителя та учня з порушенням зору, що входить в більш складну систему взаємодій в освітньому просторі (взаємодіє з системою «сім'я» і з системою «суспільство»).

У дослідженні ми розглядаємо педагогічну взаємодію як складне поєднання діяльності учителя з учнями з порушенням зору, спрямоване на спільну реалізацію навчально-виховного процесу, що передбачає взаєморозуміння і психологічний контакт між її учасниками, полягає у передачі теоретичних і практичних знань, засвоєнні системи цінностей, форм поведінки у суспільстві.

Взаємодія класного керівника та учнівського колективу, по суті, є взаємодією двох підсистем, яка одночасно включає в себе інші структури (мікрогрупи, діади), а також є частиною системних процесів більш високого рівня організації – функціонування навчального закладу, освітньої системи міста, регіону, держави, тощо. Приймаючи у якості вихідних положень методологічні постулати системного підходу, ми розглядаємо взаємодію класного керівника з учнівським колективом з порушенням зору як ієрархічну

систему, що є частиною складно організованої будови навколишнього світу, тобто елементом системи вищого рівня організації (освіти в цілому), й водночас сама складається із підсистем нижчого рівня організації (взаємодії учня з конкретним вчителем чи в межах опанування якогось предмету, тощо). Взаємодія педагога з учнями з порушенням зору розглядається нами як аутопоетична (самотвірна) система, що характеризується циркулярністю, структурною детермінованістю, репродуктивністю, замкнутістю своєї операціональності, тощо. Дана система реалізується у відповідних типах та моделях взаємодії.

Чинники успішної організації взаємодії в системі «класний керівник – учнівська група з порушенням зору» відображають комплексний вплив різних параметрів функціонування освітнього середовища на процес навчання дитини. До таких чинників найвищого рівня можемо віднести вплив характеристик педагога на процес здійснення педагогічної взаємодії, наявність психологічного контакту з учнем, необхідність врахування психологічних особливостей дітей на певному етапі навчання (у молодшій чи середній школі), особливості побудови освітнього середовища для дитини, що відрізняється на різних етапах навчання.

Механізми взаємодії класного керівника з учнівськими колективами з порушенням зору ми розглядаємо як одну із вихідних теоретичних категорій дослідження, що визначена нами як стан оптимальних взаємодій та взаємовідносин між елементами системи «класний керівник-колектив учнів з порушенням зору», що забезпечують її функціонування, становлення і розвиток. Нами визначено наступні механізми взаємодії класного керівника з учнівськими групами – механізм системного характеру взаємодії в освітньому середовищі, механізм врахування вікових закономірностей розвитку учнів як представників певного вікового періоду, механізм екстерналізації психологічних характеристик класного керівника у процесі організації взаємодії із учнями з порушенням зору, механізм організації взаємодії в освітньому середовищі у межах моделей та типів. Чинники і механізми

функціонування освітнього процесу ми розглядаємо як взаємопов'язані феномени, де вплив окремих чинників провокує активізацію відповідного механізму педагогічної взаємодії.

2. Для емпіричного етапу дослідження розроблено комплекс методик вивчення психологічних механізмів взаємодії учнівських груп з класним керівником, що здійснювалося за такими критеріями: 1) критерій інтрапсихічних характеристик педагогів (показники схильності до типів взаємодії вчителів; переважаючі стратегії поведінки в конфлікті педагогів; система ціннісних ідеалів та пріоритетів вчителів); 2) критерій якості соціально-психологічного клімату колективу учнів з порушенням зору із одноіменним показником; 3) критерій моделей і типів взаємодії. Кожен із даних критеріїв відображає окремий аспект цілісної системи взаємодії «класний керівник-колектив учнів з порушенням зору» та реалізується в конкретних проявах в процесі емпіричного дослідження.

3. За результатами проведеного емпіричного дослідження психологічних характеристик класних керівників виявлено, що вчителі, переважно, орієнтовані на прояви дружелюбності та альтруїстичної взаємодії з оточуючими, мають прагнення до спілкування та гуманістично спрямованої міжособистісної взаємодії. Іноді в спілкуванні класні керівники схильні до проявів авторитарності чи підкорення, при меншій вираженості агресивності, підозрливості та залежності у взаємодії. Найбільш вираженим типом взаємодії є «співробітницько-конвенційний» та «відповідально-великодушний», що окремих ситуаціях може поєднуватись із «владно-лідуючим типом».

У ситуаціях конфлікту класні керівники у більшості випадків прагнуть знайти компромісне рішення, співпрацювати з опонентом, або ж уникати конфліктної ситуації загалом. Їм не властиве прагнення агресивного відстоювання своєї правоти в конфлікті, суперництва.

Найбільш вираженими ціннісними ідеалами педагогів досліджуваної вибірки виступають доброта, безпека, досягнення та конформність. Значно

меншою мірою у якості ідеалів педагогам властиві цінності традицій, універсализму, стимуляції, влади та гедонізму.

Найбільш вираженими ціннісними пріоритетами вчителів виступають безпека, самостійність, гедонізм, стимуляція, влада, досягнення та конформність. Реальна поведінка класних керівників майже не підпорядковується цінностям традицій, доброти і універсализму.

Зафіксована невідповідність ціннісних ідеалів та пріоритетів досліджуваних. Вчителі на рівні ідеалів меншою мірою оцінюють роль цінностей гедонізму та влади у своєму житті, натомість, надаючи їм, вираженого значення у якості регуляторів реальної поведінки.

Результати вивчення соціально-психологічного клімату учнівських колективів засвідчили, що учням з порушенням зору молодшої школи властиве переважання показників підвищеного клімату, порівняно з учнями з порушенням зору середньої школи, серед яких більша частка досліджуваних, які навчаються в освітньому середовищі з низьким рівнем клімату. Отже, показник соціально-психологічного клімату обумовлений системними параметрами взаємодії в освітньому середовищі.

4. За підсумками вивчення системних характеристик взаємодії класних керівників із колективами учнів з порушенням зору виявлено два додаткові механізми даного процесу – механізм довіри та контролю, що конкретизують механізми системного характеру взаємодії в освітньому середовищі та організації взаємодії в освітньому середовищі у межах моделей та типів. Так, механізм довіри реалізується в підтримуючій моделі та передбачає відповідну конфігурацію векторів співпраці, зв'язків, сили та хаосу. Механізм контролю реалізується в межах ієрархічної моделі та виражається через конфігурацію параметрів влади, автономності, слабкості та порядку.

За результатами порівняння показників соціально-психологічного клімату в групах із різними типами та моделями взаємодії виявлено, що організація взаємодії в освітньому середовищі за підтримуючою моделлю сприяє оптимізації показників соціально-психологічного клімату в

учнівському класі, натомість організація за ієрархічною моделлю виражається в зниженні показників клімату серед досліджуваних.

Типовими професійними проблемами для педагогів виступає знаходження балансу авторитарного та демократичного стилю спілкування і слідування традиціям у педагогічній діяльності. Успішність професійної діяльності педагогів та їх почуття безпеки і впевненості поєднуються з професійними досягненнями та піклуванням про світ, що, однак, не є регуляторами їх поведінки, а лише ціннісними уявленнями.